

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ УЧАСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF THE PARTICIPATION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN UKRAINE

Пилип В.В., к.ю.н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права

Ужгородський національний університет

У статті проаналізовано сутність і зміст, сформульовано авторську дефініцію та охарактеризовано елементи адміністративно-правового механізму участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності. Зауважено, що адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності виступає частиною загальнодержавного механізму участі громадськості в державному управлінні та має за мету створення належних умов ефективного функціонування інституту громадської участі у сфері правоохоронної діяльності держави. Обґрунтовано, що адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності в Україні має цілісний системно-організаційний характер, що визначається метою та завданнями державної політики сприяння участі інститутів громадянського суспільства у відповідній сфері державного управління; є уніфікованою та цілісною системою, яка включає в себе три структурно-функціональні блоки: нормативно-правову складову, суб'єктну складову й функціональну складову. До нормативно-правової складової механізму громадянської участі у формуванні та реалізації правоохоронної політики держави варто відносити норми права, правовідносини та акти застосування норм права, тобто їх фактичну реалізацію і втілення в життя. Суб'єктна складова містить систему суб'єктів права, які є учасниками правовідносин щодо реалізації права громадян брати участь у публічному управлінні правоохоронною діяльністю (інститути громадянського суспільства, які реалізують свої суб'єктивні права через передбачені національним законодавством форми, і правоохоронні органи, які сприяють у забезпеченні реалізації прав інститутів громадянського суспільства). Функціональна складова визначає адміністративно-правові інструменти функціонування адміністративно-правового механізму на практиці, а саме: принципи, форми та процедури реалізації права інститутів громадянського суспільства брати участь в публічному управлінні правоохоронною діяльністю, а також правові гарантії реалізації цього права.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності, адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, суб'єкти адміністративно-правових відносин, правоохоронні органи, інститути громадянського суспільства.

The article analyzes the essence and content, formulates the author's definition and characterizes the elements of the administrative-legal mechanism of the participation of civil society institutions in the formation and implementation of state policy in the field of law enforcement. It was noted that the administrative-legal mechanism for the participation of civil society institutions in the formation and implementation of state policy in the field of law enforcement acts as part of the state-wide mechanism for public participation in state administration and aims to create proper conditions for the effective functioning of the institution of public participation in the field of state law enforcement. It is substantiated that the administrative-legal mechanism for the participation of civil society institutions in the formation and implementation of state policy in the field of law enforcement in Ukraine has a holistic systemic and organizational nature, which is determined by the goal and objectives of the state policy of promoting the participation of civil society institutions in the relevant sphere of public administration; is a unified and integral system that includes three structural and functional blocks: regulatory and legal component, subject component and functional component. The normative-legal component of the mechanism of citizen participation in the formation and implementation of the law enforcement policy of the state should include legal norms, legal relations and acts of application of legal norms, that is, their actual implementation and implementation. The subject component contains a system of legal entities that are participants in legal relations regarding the realization of the right of citizens to participate in the public management of law enforcement activities (institutions of civil society that exercise their subjective rights through the forms provided for by national legislation, and law enforcement bodies that contribute in ensuring the realization of the rights of civil society institutions). The functional component defines the administrative-legal tools of the functioning of the administrative-legal mechanism in practice, namely: the principles, forms and procedures of implementing the right of civil society institutions to participate in the public management of law enforcement activities, as well as legal guarantees for the implementation of this right.

Key words: administrative-legal mechanism, administrative-legal mechanism of participation of civil society institutions in the formation and implementation of state policy in the field of law enforcement, administrative-legal norms, administrative-legal relations, subjects of administrative-legal relations, law enforcement bodies, civil society institutions.

Участь інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики передбачає вироблення та закріплення комплексу заходів, інструментів та процедур, необхідних для створення ефективного механізму, який буде здатен забезпечити дотримання норм права усіма учасниками правовідносин. Нажаль, сьогодні право громадян брати участь в управлінні державними справами, яке вони реалізують у сфері правоохоронної діяльності, є недостатньо дослідженими в науці адміністративного права, що обумовлює необхідність вдосконалення та відпрацювання адміністративно-правового механізму реалізації цього права.

Доцільно зазначити, що проблематику адміністративно-правового механізму займалися провідні вчені-правники, зокрема: С. Алексєєв, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Безпа-

лова, В. Галуцько, З. Гладун, І. Голосніченко, В. Горшеньов, С. Додіна, Р. Каложний, Л. Князька, Л. Коваль, С. Ківалов, В. Колпаков, Н. Крестовська, Л. Матвєєва, О. Остапенко, В. Селіванов, С. Стеценко, О. Скакун, Х. Ярмачі та ін. Проте, на сьогоднішній день відсутні наукові розробки, присвячені комплексному аналізу адміністративно-правового механізму участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності в Україні.

Метою нашої наукової роботи є проаналізувати сутність і зміст, сформулювати авторську дефініцію та охарактеризувати елементи адміністративно-правового механізму участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності

Адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності виступає частиною загальнодержавного механізму участі громадськості в державному управлінні, під яким розуміють систему нормативно-правових та державно-управлінських механізмів, які створюють легітимні умови й засоби реальної участі соціально активних громадян в управлінні державними справами, зокрема через їх залучення до державного управління [1].

Адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності в Україні має цілісний системно-організаційний характер, що визначається метою та завданнями державної політики сприяння участі інститутів громадянського суспільства у відповідній сфері державного управління. При цьому мета державної політики сприяння громадській участі у сфері державного управління правоохоронною діяльністю виявляється у створенні в державі найбільш сприятливих умов перебігу відносин участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації правоохоронної політики держави, що розширюватимуть правові можливості громадян у реалізації права брати участь в управлінні державними справами через створення ними інститути громадянського суспільства, у тому числі впливати на політику і правоохоронну діяльність держави, а також правоохоронних органів - отримувати зворотній зв'язок від громадськості щодо здійснення ними правоохоронної діяльності та враховувати громадську думку при формуванні правоохоронної політики держави.

Оскільки адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності в Україні є уніфікованою та цілісною системою, він включає в себе три структурно-функціональні блоки: нормативно-правову складову, суб'єктну складову й функціональну складову. Зазначені складові механізму можна розглядати як у комплексі, так і окремо, при цьому кожен із них визначатиметься самостійністю й логічною завершеністю. До нормативно-правової складової механізму громадянської участі у формуванні та реалізації правоохоронної політики держави варто відносити норми права, правовідносини та акти застосування норм права, тобто їх фактичну реалізацію і втілення в життя. Поряд з цим суб'єктна складова має містити систему суб'єктів права, які є учасниками правовідносин щодо реалізації права громадян брати участь у публічному управлінні правоохоронною діяльністю (інститути громадянського суспільства, які реалізують свої суб'єктивні права через передбачені національним законодавством форми, і правоохоронні органи, які сприяють у забезпеченні реалізації прав інститутів громадянського суспільства). Функціональна складова визначає адміністративно-правові інструменти функціонування адміністративно-правового механізму на практиці, а саме: умови, форми та процедури реалізації права інститутів громадянського суспільства брати участь в публічному управлінні правоохоронною діяльністю, а також правові гарантії реалізації цього права. Вважаємо, що саме такий підхід до дослідження адміністративно-правового механізму участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності, у контексті специфіки сфери, у межах якої означений механізм реалізується, є найбільш доцільним.

Державно-вольовий вплив на суспільні відносини у сфері громадської участі у публічному управлінні здійснюється за допомогою норм права (норм адміністративного права). Варто зазначити, що суспільні відносини щодо сприяння громадській участі як одній з сфер публічного управління за своєю правовою природою є адміні-

стративно-правовими відносинами та регулюються нормами адміністративного права. Адміністративно-правові норми виконують регулятивну функцію у сфері громадської участі, тобто вони спрямовані на впорядкування, організацію й удосконалення суспільних відносин, які складаються у сфері громадської участі у публічному управлінні правоохоронною сферою.

Досліджуваному механізму участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності притаманна певна специфіка, котра обумовлена джерелами адміністративно-правового регулювання у зв'язку з відсутністю спеціального Закону; специфічною правозастосовною практикою, за якою ряд нормативно – правових актів визначають порядок участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації правоохоронної політики; особливостями регулювання сфери виникнення, розвитку і припинення суспільних відносин, які здійснюються відповідно до міжнародних гарантій громадської участі у публічному управлінні; специфікою вирішуваних завдань правоохоронної діяльності.

Суспільні відносини у сфері громадської участі, урегульовані нормами адміністративного права, зумовлюють адміністративно-правові відносини між суб'єктами. У теорії адміністративного права концептуально адміністративно-правові відносини розглядають як урегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, що виникають та існують між суб'єктами публічного права й спрямовані на впорядкування стосунків у суспільстві, забезпечення засобами державного примусу правопорядку, добробуту та безпеки громадян і суспільства [2].

Особливістю правових відносин у сфері участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у правоохоронній сфері є те, що вони врегульовані регулятивними, охоронними та спеціалізованими нормами адміністративного, конституційного, інформаційного та інших галузей права; являють собою публічні суспільні відносини, що виникають між правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства на основі наділення останніх необхідними правомочностями, у межах яких враховуються, дотримуються та забезпечуються інтереси суспільства при формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності. В межах цих правовідносин відбувається публічна діяльність громадян України щодо безпосереднього або через інститути громадянського суспільства впливу на правоохоронні органи під час прийняття, виконання та контролю за реалізацію ними рішень в сфері правоохоронної діяльності шляхом використання адміністративно-правового інструментарію.

Аналіз діючого законодавства України та думок вчених – фахівців у галузі адміністративного права дав можливість визначити такі ознаки правовідносин щодо участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у правоохоронній сфері:

- виступають різновидом правових відносин;
- виникають, змінюються та припиняються на основі регулятивних, охоронних та спеціальних норм права;
- виникають, розвиваються і припиняються у сфері публічного управління під час процесу формування та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності;

- є публічно-владними правовідносинами, оскільки пов'язані з прийняттям, виконанням та контролем за реалізацію публічно-владних рішень в сфері правоохоронної діяльності, що виникають на основі норм адміністративного права;

- мають домінування публічного інтересу, тому що передбачають врахування, дотримання та забезпечення інтересів суспільства при формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності;

складаються між суб'єктами даних відносин: інститутами громадянського суспільства і правоохоронними органами, причому права інститутів громадянського суспільства кореспондуються з обов'язками правоохоронних органів щодо прийняття, виконання та контролю за реалізацією рішень з формування та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності;

опосередковані реалізацією громадянами права, безпосередньо або через об'єднання в інститути громадянського суспільства, брати участь в управлінні державними справами;

становлять основу розвитку громадянського суспільства та підвищення активності громадян у сфері правоохоронної діяльності, що являє собою певну сферу управління державними справами;

відображають особливості застосування імперативних, диспозитивних, рекомендаційних та заохочувальних методів правового регулювання при здійсненні та реалізації права громадян брати участь публічному управлінні правоохоронною діяльністю з урахуванням особливостей і юридичних властивостей адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства у цих відносинах;

мають лише зовнішньоорганізаційне спрямування, тобто вони, на відміну від звичайних адміністративних правовідносин, не можуть виникнути у внутрішньоорганізаційній діяльності правоохоронних органів.

Тому відносини, які виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із застосуванням такого інструментарію, мають ознаки адміністративних правовідносин. Виходячи з цього, доцільно вести мову про наявність правовідносин, пов'язаних зі участю інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності, яким властиві ознаки публічно-правових та адміністративно-правових відносин. Особливість таких правовідносин полягає у тому, що в їх межах відбувається публічний вплив громадськості на правоохоронну державну політику, що здійснюється інститутами громадянського суспільства шляхом використання адміністративно-правового інструментарію.

Отже, особливостями адміністративно-правового регулювання громадської участі у правоохоронній діяльності є публічний характер, імперативно-диспозитивний метод, поєднання організаційно-розпорядчих та реординаційних відносин, нормативно-правовий характер, спрямування як на організацію, так і на практичну реалізацію права участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності. Адміністративно-правове регулювання виявляється щодо усіх форм і засобів участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності, визначаючи організацію та встановлюючи правові процедури участі інститутів громадянського суспільства у правоохоронній сфері.

Суб'єктами адміністративно-правових відносин громадської участі у публічному управлінні правоохоронною діяльністю є суб'єкти адміністративного права й адміністративних правовідносин, наділені відповідними адміністративними правомочностями щодо громадської участі. Суб'єкт адміністративного права зазвичай визначається як учасник суспільних відносин, який має суб'єктивні права та виконує суб'єктивні обов'язки, встановлені адміністративно-правовими нормами [3]. Суб'єкти адміністративного права можуть бути індивідуальними (громадяни, іноземці, особи без громадянства) та колективними, які поділяються на державні (сама держава, створені нею державні органи) і недержавні організації [4].

Адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохорон-

ної діяльності в Україні в процесі свого функціонування поширюється на:

1) суб'єктів державної влади – правоохоронні органи, на яких офіційно (нормами чинного законодавства) покладено повноваження щодо формування та/або реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності, а також обов'язок сприяти громадській участі у цьому процесі;

2) суб'єктів громадянського суспільства, котрі мають право бути долученими до формування та/або реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності в державі у законно визначеній мірі.

Характеризуючи інститути громадянського суспільства як суб'єктів адміністративно-правових відносин в сфері формування та реалізації державної правоохоронної політики наведемо такі пояснення:

1) інститути громадянського суспільства є суб'єктами адміністративного права, оскільки їх діяльність пов'язана з впливом на публічне управління правоохоронною сферою, та виражають публічні інтереси суспільства щодо державної політики в сфері правоохоронної діяльності;

2) інститути громадянського суспільства долучаються до виконання державних функцій (правозахисна, правоохоронна, просвітницька, наукова тощо);

3) інститути громадянського суспільства беруть участь у публічному управлінні, впливаючи на формування та реалізацію державної політики в сфері правоохоронної діяльності;

4) інститути громадянського суспільства активно взаємодіють та здійснюють контроль за діяльністю правоохоронних органів, а також, в свою чергу, перебувають під загальним контролем з боку держави;

5) діяльність інститутів громадянського суспільства регламентована адміністративно-правовими нормами, передусім, Законами України «Про громадські об'єднання», «Про волонтерську діяльність», «Про медіа» тощо.

6) ряд положень внутрішньо-організаційної діяльності інститутів громадянського суспільства аналогічні положенням колективних суб'єктів адміністративного права, тобто за допомогою інструментарію адміністративного права їх можливо удосконалити.

Аналіз законодавства у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства щодо їхньої участі у формуванні та реалізації правоохоронної політики держави веде до висновку, що інститути громадянського суспільства мають визначений перелік прав щодо такої діяльності.

Інститути громадянського суспільства як ключові суб'єкти цих відносин відіграють важливу роль у забезпеченні прав і свобод громадян під час формування та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності. Їх призначення вбачається в тому, щоб якомога надійніше захищати особистість, суспільство і державу від можливих небезпек у правоохоронній діяльності, гармонізувати публічні інтереси людини, суспільства і держави. Інститути громадянського суспільства мають у своєму арсеналі досить широкий спектр засобів, форм і методів впливу на стан забезпечення ефективності правоохоронної політики держави, вони в змозі надавати суттєву допомогу правоохоронним органам у цьому процесі, а також привертати увагу населення до важливих проблем у даній сфері, створюючи таким чином необхідні передумови для активної участі громадян у забезпеченні ефективної державної політики в сфері правоохоронної діяльності. Отже, участь інститутів громадянського суспільства в заходах щодо формування та реалізації правоохоронної політики держави організована на основі двох фундаментальних принципів: активна співпраця при вирішенні завдань правоохоронної діяльності та урахування громадської думки.

Щодо правоохоронних органів, то їх роль у адміністративно-правовому механізмі громадської участі полягає

у виконанні державних зобов'язань щодо реалізації права громадян брати участь в управлінні державними справами у правоохоронній сфері. Ці повноваження ґрунтуються на основних зобов'язаннях держави щодо прав людини.

Ісландський центр із прав людини, акумулюючи кращі доктринальні пояснення, пропонує такі, уточнені, роз'яснення типів зобов'язань держави у сфері прав людини в межах «трирівневої» типології:

зобов'язання поважати (англ. obligations to respect) вимагають від держави утримання від будь-яких заходів, які можуть позбавити осіб можливості користуватись своїми правами або здійснювати ці права власними зусиллями. Зобов'язання поваги до прав людини охоплюють невтручання держави у реалізацію;

зобов'язання захищати (англ. obligations to protect) вимагають того, щоб держава запобігала порушенням прав людини третіми особами. Вони охоплюють обов'язки держави: а) запобігати порушенням прав і свобод з боку будь-якого індивіда або іншого недержавного «актора» (англ. non-state actor); б) уникати та усувати будь-які спонукання до порушень прав із боку третіх осіб; в) забезпечити доступ до засобів правового захисту у випадках порушень прав людини з метою запобігання подальшим зазіханням, відновлення порушеного права та справедливої компенсації постраждалому;

зобов'язання забезпечувати (сприяти реалізації) (англ. obligations to fulfil) передбачають, що держави повинні вживати заходів (законодавчих, судових, адміністративних, освітніх та ін.) для забезпечення особам можливостей задовольняти основні потреби, гарантовані правом прав людини, що не можуть бути задоволені особистими зусиллями. Це ключове зобов'язання держави стосовно економічних, соціальних та культурних прав, однак воно також стосується й громадянських та політичних прав. При цьому сприяння реалізації, наприклад, заборони катувань через навчання поліції та запровадження превентивного механізму, права на справедливий суд, права на вільні та чесні вибори або право на правову допомогу також потребує значних ресурсів держави [5].

Отже, суб'єктами правовідносин щодо участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у правоохоронній сфері, з огляду на сутність та зміст останніх, є, з одного боку, правоохоронні органи як суб'єкти публічної адміністрації, які наділені повноваженнями у правоохоронній сфері, а з іншого, – інститути громадянського суспільства, які здійснюють публічну діяльність, реалізуючі право громадян брати участь у публічному управлінні правоохоронною діяльністю. Інститути громадянського суспільства, які беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у правоохоронній сфері, наділяються правомочностями, визначеними їх адміністративно-правовим статусом у правоохоронній діяльності, тобто певним колом прав та обов'язків, закріплених в адміністративно-правових нормах. Щодо правоохоронних органів, то вони наділяються повноваженнями, в першу чергу, зобов'язуючого характеру, які зобов'язують їх сприяти участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної правоохоронної політики. Тому такі відносини виникають лише у разі, якщо інститути громадського суспільства діють в межах правомочностей, визначених

їх адміністративно-правовим статусом, а правоохоронні органи діють у спосіб та у межах, встановлених Конституцією та законами України.

Функціональна складова досліджуваного механізму розкриває процес функціонування самого адміністративно-правового механізму участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у правоохоронній сфері. Такий механізм у практичній дійсності об'єктивується за рахунок:

1) діяльності інститутів громадянського суспільства, яка пов'язана із громадським впливом на формування та реалізацію державної політики в сфері правоохоронної діяльності;

2) забезпечувальної діяльності правоохоронних органів, обов'язком яких є створення сприятливих умов для діяльності інститутів громадянського суспільства у зазначеній сфері;

3) відносин співпраці (похідних процесів), що виникають між інститутами громадянського суспільства та правоохоронними органами з приводу формування та реалізації останніми правоохоронної політики держави.

Тому функціональна складова включає принципи, умови, форми та процедури реалізації інститутами громадянського суспільства права брати участь в публічному управлінні правоохоронною діяльністю, а також правові гарантії реалізації цього права. Сукупність цих правових засобів дозволяють: набути статус інститутів громадянського суспільства; реалізувати інститутами громадянського суспільства права і обов'язки у правоохоронній сфері публічного управління, що закріплені за цим статусом, за чітко встановленими формами і процедурами; забезпечити на практиці реалізацію державної політики сприяння громадської участі у сфері правоохоронної діяльності держави; втілити інструмент громадської участі у практичну реалізацію правоохоронними органами своїх повноважень, а в підсумку – реалізацію суспільного інтересу у сфері правоохоронної діяльності держави.

Отже, під адміністративно-правовим механізмом участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності слід розуміти систему адміністративно-правових засобів, які організовані відповідно до свого нормативного закріплення та сукупно впливають на суб'єктів та відносини шляхом створення легітимних умов реальної можливості інститутів громадянського суспільства впливати на формування та реалізацію державної політики у сфері правоохоронної діяльності.

Беручи до уваги проведений аналіз елементів структури адміністративно-правового механізму участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності, варто наголосити на тому, що всі вони спрямовані на створення за допомогою насамперед адміністративного права всіх наявних правових засобів, способів і методів, належних умов для сприяння участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності, здійснення публічного управління правоохоронною сферою на основі дієвого впливу громадськості, а також встановлення гарантій реальної реалізації інститутами громадянського суспільства своїх прав у сфері правоохоронної діяльності держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павліченко Є.В., Білошенко О.Ю., Чабаненко Ю.С. Законодавчі засади механізму участі громадськості у здійсненні державного управління в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Серія ПРАВО. Випуск 64. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.46>
2. Харитоновна О.В. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 2004. 38 с.
3. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Академічний курс: в 2 т. К.: Юри- дична думка, 2007. Т. 1: Загальна частина. 592 с.
4. Ведерніков Ю.А., Шкарупа В.К. Адміністративне право України: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.
5. Icelandic Human Rights Centre. Human Rights Education Project / Human Rights Concepts, Ideas and Fora / Part I: the Concept of Human Rights/ Definitions and Classifications URL: <http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/part-i-the-concept-of-human-rights/definitions-and-classifications>